

ДА ПЫТАННЯ ПАХОДЖАННЯ АЙКОНІМАЎ, СУАДНОСНЫХ З ЛЕКСЕМАМІ ДУБ, ЛІПА

Уласныя назвы ўзнікаюць на розных этапах развіцця грамадства і нясуць у сабе адбітак сваёй эпохі. За аснову оніма бярэцца далёка не кожнае слова, а толькі тое, якое абазначае характэрную і важную для свайго часу рэалію. У адзін перыяд гісторыі чалавецтва гэта прыродныя асаблівасці мясцовасці, у другі – назва калектыву першапасяленцаў, у трэці – імя ўладальніка паселішча і г.д. Той ці іншы выбар абумоўлены не столькі асаблівасцямі геаграфічнага аб'екта, колькі рознымі гістарычнымі прычынамі: станам грамадска-эканамічнага і палітычнага жыцця, узроўнем агульнай культуры людзей, усталяванымі традыцыямі іменавання і інш. Калі пачатковы перыяд узнікнення ўласных назваў населеных пунктаў (XI – XIII стст.) называюць “стыхійным”, не абумоўленым свядомымі псіхалінгвістычнымі прычынамі, то ў больш позні час (XIX – XX стст.) – гэта пераважна “свядомы” у пэўнай меры суб'ектыўны моватворчы працэс, калі пры называнні новых паселішчаў і перайменаванні традыцыйных актыўна выкарыстоўваўся вопыт папярэдніх пакаленняў. Такім чынам, лексічны матэрыял для геаграфічных найменняў чалавек браў не выпадкова, а падбіраў з улікам пэўных заканамернасцей.

Наяўнасць на беларускай зямлі спрадвеку вялікага мноства лясоў, бароў і гаёў дала падставы нашым продкам вызначыць пераважную пароду дрэў, кустарнікаў і травяністых раслін, якая часта з'яўлялася адметнай асаблівасцю той ці іншай мясцовасці, мела немалаважнае значэнне ў штодзённым побыце, гаспадарчай дзейнасці і стварыць ад яе назву свайго паселішча. З народных традыцый вядома, што ў старажытнасці нашыя продкі асабліва ўшаноўвалі тыя дрэвы, якія найчасцей выкарыстоўваліся ў язычніцкіх абрадах і выконвалі ў іх пэўную магічную функцыю. Да такіх дрэў-татэмаў адносяцца дуб, бяроза, ліпа, клён, сасна, ліна. Своеасаблівае значэнне гэтых раслін у міфалагічных уяўленнях людзей, магчыма, таксама знайшло сваё адлюстраванне і ў айканіміі Беларусі. Айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету, даволі шырока прадстаўлены ў айканімічнай сістэме Беларусі. Гэта адзін з найбольш старажытных па паходжанні пластоў лексікі, на што ўказвае не толькі ўласна аснова, але і спосабы афіксацыі – сярод такіх назваў шмат невытворных, што гаворыць пра першаснасць іх паходжання.

Сабраны фактычны матэрыял сведчыць, што на Беларусі найбольш пашыраны айконімы, суадносныя з лексэмай дуб. Усяго зафіксавана 110 такіх айконімаў, якія з'яўляюцца назвамі 217 населеных пунктаў: *Дубавая (Драг.), Дубавец (Гом., Глыб.), Дубавік (Доки.), Дубавіцы (Віц.), Дубочки (Салігор.), Дубцы (Кір.), Навадубава (Віл.), Поддуб'е (Віц.), Тоўсты Дуб (Лун.) і інш.*

Як адзначае А.М. Трубачоў, праславянскае **dobъ* не звязана з найменнямі дуба ў іншых індаеўрапейскіх мовах. Але побач з гэтым добра захавалася старажытная назва жолуда – праславянскае **zelodъ*, якое мае індаеўрапейскія адпаведнікі, паказвае, што для новаўтварэння, якім, магчыма, было праславянскае **dobъ*, былі асаблівыя прычыны, звязаныя са старажытнымі рэлігійнымі ўяўленнямі і магіяй слова. У літаратуры па індаеўрапейскай і славянскай міфалогіі неаднаразова звярталася ўвага на сувязь дуба з вераваннямі ў бога грому. Не выпадкова ўжо даўно выказвалася думка, што праславянскае **dobъ* замяніла больш старажытнае **perkъ* < індаеўрапейскае **perkʰos*, якое ўскосна захавалася ў праславянскай **perunъ*. Даследчык разумее **dobъ* як іншасказальнае слова ‘нізіннае’ [6, 5, с. 95-97].

Тым не менш, паходжанне некаторых айконімаў і іх сувязь з назвай *дуба* з’яўляецца спрэчнай. Так, некаторыя даследчыкі адзначаюць, што назва *Дубітава*, магчыма, паходзіць ад слова *дубіць*. Першымі кыхарамі вёскі маглі стаць майстры, якія дубілі скуры, выраблялі футра, а дубяць, як вядома, з дапамогай дубовай кары. Словам *дубіна* ў дыялектнай мове называюць маладыя зараснікі дуба, дубняк, або дубовы лес, дуброву. Зафіксавана гэтая лексема ў шэрагу раёнаў Гродзенскай (Мастоўскі, Зэльвенскі), Брэсцкай (Брэсцкі, Драгічынскі, Кобрынскі, Камянецкі, Іванаўскі) і Гомельскай (Лельчыцкі) абласцей [2, I, к. №154, 155]. Таксама ў народных гаворках як назвы дубняку або дубровы сустракаюцца лексемы *дубнік*, *дубо́чки*, *дубкі́*, *дубо́ўнік* [2, I, к. №154, 155]. Трэба адзначыць таксама, што ў назвах *Дубавец*, *Дубавыя*, *Дубаносы*, *Дубейкава*, *Дубоўцы* ў якасці ўтваральнай асновы маглі быць выкарыстаны антрапонімы *Дубавец*, *Дубавы*, *Дубанос*, *Дубейка*, што нярэдка сустракаюцца ў беларусаў [1, с. 138].

Дуб належыць да тых дрэваў, якія здаўна лічыліся заповітнымі, ахоўваліся і шанаваліся людзьмі. У старажытнасці гэта дрэва займала першае месца ў абрадах і павер’ях не толькі славянаў. Амаль да XIX ст. дуб або дуброва былі аб’ектамі і месцам шматлікіх абрадаў: каля дуба выконваўся шлюбны абрад, да гэтага дрэва звярталіся ў замовах, прыпісвалі яму гаючую сілу. Пацвярджэннем такой традыцыйнай павагі да дуба служыць наяўнасць шматлікіх легендаў і паданняў пра яго. Шырока выкарыстоўваўся паэтычны вобраз дуба ў каляндарна-абрадавай і сямейна-абрадавай паэзіі. Надзвычай багатая на сімвалічныя вобразы, звязаныя з гэтым дрэвам, беларуская вясельная паэзія. Вясельныя песні, у якіх прысутнічае сімвал дуба, сустракаюцца на ўсёй тэрыторыі Беларусі, аднак большая іх колькасць сканцэнтравана на поўначы і ў цэнтры рэспублікі (Віцебская, Магілёўская, усход Гродзенскай вобласці) [4, с. 47, 49]. Трэба адзначыць, што пашырэнне айконімаў, суадносных з лексемай *дуб*, супадае з распаўсюджаннем на тэрыторыі краіны вясельных песень, у якіх прысутнічае сімвал дуба. Магчыма, гэта праяўленне нейкіх этнакультурных асаблівасцей беларускага насельніцтва ці вынік кантактаў з іншымі народамі.

Для ўтварэння айконімаў, як ужо адзначалася вышэй, шырока выкарыстоўвалася лексема *ліпа*. Так, 72 айконімы (147 населеных пунктаў) матываваны гэтай назвай і шырока распаўсюджаны па ўсёй тэрыторыі Беларусі, за выключэннем толькі асобных раёнаў паўднёвай, паўднёва-заходняй і заходняй часткі Беларусі : *Белая Ліпа (Сен.)*, *Высокая Ліпа (Нясв.)*, *Заліп'е (Бялін., Гом.)*, *Ліпава (Глыб., Кобр. – 2, Міёр., Мядз. Шарк. – 2)*, *Ліпаўка (Ашм., Бых. – 2, Касц., Крыч., Міёр., Паст., Расон., Старадарож., Хоц., Шум.)*, *Падліпнікі (Віц.)* і інш.

Варта адзначыць, што даволі распаўсюджанай сярод пералічаных з'яўляецца назва *Ліпаўка*. У мясцовых беларускіх гаворках і літаратурнай мове лексема *ліпаўка* найбольш вядома ў значэнні 'невялікая бочка, выдзеўбаная з кругляка ліпы' [3, III, с. 48].

Значнае пашырэнне на тэрыторыі Беларусі назваў, сувядносных з лексмай *ліпа*, сведчыць аб даволі адметнай ролі гэтага дрэва і вырабаў з яго ў хатняй гаспадарцы мясцовага насельніцтва мінулых часоў. З даўніх часоў ліпавая драўніна часта выкарыстоўвалася ў гаспадарцы, бо лёгкая, стойкая, даволі пружкая, не карабаціцца, не растрэскаецца. З ліпы выраблялі карабы, лубкі, калыскі, рашоты, з яе кары плялі лапці; лубам абівалі стрэхі пабудоў і грузы на рачных судах. Як вядома, ліпавыя алеі, а таксама асобныя дрэвы ў мінулым былі вельмі характэрны для многіх беларускіх вёсак, хутароў, фальваркаў і т.п. Вобраз ліпы хоць і не з'яўляецца такім пашыраным у беларускім фальклоры, як, напрыклад, вобразы каліны, вярбы ці бярозы, але займае адметнае месца ў яе вобразна-сімвалічнай сістэме і мае характэрную семантыку, фарміраванне якой звязана з міфалагічнымі ўяўленнямі. На аснове беларускага фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу можна прасачыць тэндэнцыю прызначэння рэчаў, вырабленых з ліпы, жанчыне або дзіцяці. Гэтая традыцыя, верагодна, абумоўлена міфалагічнымі ўяўленнямі пра ліпу як дрэва, звязанае з жаночым пачаткам, і глыбей з архетыпам маці [5, с. 181–182].

Што ж да айконімаў *Ліпава*, *Ліпні*, *Ліпнікі*, то яны маглі быць утвораныя і ад адпаведных антрапонімаў *Ліпа*, *Ліпень*, *Ліпнік*, вядомых на Беларусі ўжо з XVI ст. [1, с. 252].

Літаратура

1. Бірыла, М.В. Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М.В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 504 с.
2. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак : у 5 т. / рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : Фонд фундаментальных даследаванняў Рэспублікі Беларусь, 1993–1998. – Т. 1 : Раслінны і жывельны свет. – 1993. – 547 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад аг. рэд. К.К. Атраховіча. – Мінск : БСЭ, 1977-1984. – 5 т.
4. Фацеева, С. “На гарэ дубочак пашумлівае, белую бярозку пагуквае” : Сімвалы бярозы і дуба ў вясельных песнях / С.Фацеева // Роднае слова. – 1998. – № 7. – С. 39–50.

5. Швед, І.А. “Ой, ліпа, ліпа Дунай услала...” : Ліпа як сімвал у духоўнай спадчыне беларусаў / І.А. Швед // Роднае слова. – 1999. – № 7. – С. 181–189.

6. Этимологический словарь славянских языков / под ред. О.Н. Трубачева. – Вып. 1-28. – М., 1974–2001.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ